

EMLÉKBESZÉD BENKŐ KÁROLY FELETT.

Olvasta november 11-kei tudományos ülésben 1863. Szabó Károly.

Minden nemzet tudományos irodalmában, mely csak természetes, lassú, de lépésről lépésre biztos haladás útján emelkedhetik virágzásra, száz meg száz férfiú nevére találunk, kik munkásságukkal korukban a nemzeti tudományosságnak ha dicsőségére nem is, de valódi hasznára szolgáltak, kik a nemzeti tudományos élet fejlesztésére tehetségök szerint hiven és buzgón közre működve a jövőre szerencsésebb, előhaladottabb kor tudományos férfainak az alapot öszszehordták, melyre építhessenek, az utat egyengették, melyen minél biztosabban haladhassanak. Száz meg száz ily hű munkásnak kell fáradni, küzdeni, míg egy nemzet egy két valódi nagy író, egy két kitűnő tudóst mutathat fel, kik elődeik vállain emelkedve, ezek örökségét felhasználva, lángeszök örök becsü műveivel fényt árasztanak nemzetükre, s az újabb kor előtt árnyékba helyezik, s feledségbe meritik az előttök küzdött és fáradott munkások százainak, ezreinek szerény neveit.

Igen, a tudomány folytonos haladásával száz meg száz névre fog árnyék borulni, melyek nélkül a néhány innepelt név az elismerés, a dicsőség általa kivivott fokára nem emelkedhetett volna.

De vajon azért hogy ez így van, s az örökre elébb elébb törekvő emberi szellem törvényeinél fogva másként nem is lehet, megtagadhatjuk-e a tudomány igaz hű munkásától érdemei elismerését; vajon, ha reményljük, hiszszük, sőt tudjuk, hogy korunk valamely férfiának neve idő multával csak a tudomány történelmének vizsgálója előtt áll majd becsben, a kor, melyben e férfiú élt, munkált, hatott, elfelejtkezhetik-e róla, ki hiven igazán fáradt, tett, áldozott, a mennyit csak kora, nemzete és magán élete viszonyai közt tehetett és áldozhatott?

A kor, mely embereit így elfeledné, igazságtalan, a nemzet, mely tudományossága jelenének férfait nagyobb s fényesebb jövő reményében, vagy más elhaladtabb nemzetek világhírű tudósaival vetve öszsze, becsülni nem akarná vagy nem tudná, e jövőre bizonyosan érdemetlen lenne. A mult tisztelete, a jelen megbecsülése, a jövőnek legbiztosabb záloga.

Ily gondolatok ébredtek lelkemben, midőn tollat fogtam, hogy néhány lapot szenteljek Benkő Károly emlékezetének, ki küzdelemmel teljes munkás életének délutánján ugyan, de tudományos irodalmunkra nézve még is korán hunyt el, mielőtt befejezhette volna munkáját, a székely föld geographiai, topographiai, és statistikai leírását, melyért s melyben élte utolsó tíz évében élt; e munkát, mely nevének atyja Benkő Ferencz, az első magyar mineralogia írója, s rokona Benkő József neve mellett volt helyet jelelendő. Ily eszmék hatása alatt határoztam el magamat, hogy Benkő Károly emlékezetének ünneplésére éppen az erdélyi muzeum-egyesület tudományos ülését válaszszam, mint a mely intézetnek egyik kitűzött célja s nemes hivatása nemzeti tudományos életünk fejlesztésére hatni, s Erdélyben a magyar tudományos irodalom központjává, éltető lelkévé válni.

Benkő Károly tudományos munkásságát két szempontból tekinthetjük, miat gyűjtőét s mint feldolgozóét.

A ki elgondolja, hogy a történettudomány mezején mennyi munkás kéznek kell működni, hogy a szétszortan heverő adatokat megmentse, öszszegyűjtse, birálatilag tisztázza, s egy jövőre kor hivatott tehetségének, a nemzet ihletett történetirójának, rendelkezésére adja, hogy a szellem a holt anyagból élő művet teremthessen, a rendetlen tömegből egy fenséges egészet alkothasson; a ki tudja, hogy e téren hazánkban, de különösen Erdélyben, anynyi vihar dulása s anynyi szorgalmas és gondos buvár kutatása után is, mennyi még az aratni való és aránylag mily kevés az arató: az bizonyosan szives elismeréssel adózik egy fáradhatatlan, lelkiismeretes kutató és gyűjtő csak áldozattal szereshető érdemének.

Benkő Károly, a nagy történetbuvár Benkő József név- és vérrokona, úgy látszik örökölte ennek szenvedélyes hajlamát a hazai történettudomány iránt. Már 15 éves korában, mint enyedi tanuló, szorgalommal és lelki odaadással olvasta a hazai történelmi műveket és útleírásokat. Olvasott és gondosan jegyzett, mely jó szokását haláláig

híven megtartotta, e kedvencz foglalkozása közben ételről, italról, álomról is megfejtkezve. Mint ifju s férfiú mind szenvedélyesebb és munkásabb lett az adatok buvárlatában és gyűjtésében. Kitartását a fáradságban egy eszme tartotta ébren, türelmét egy eszme edzette, hogy egy erdélyi történelmi életrajzgyűjteményt állítson egybe. E célra gyűjtött 1825-től fogva, mikor Maros-Vásárhelyt királyi táblai irnoknak felesküdt 1848-ig, oly szorgalommal, hogy évek folytán könyvekből, folyóiratokból, a Teleki-könyvtár kincseiből, a királyi tábla s Maros szék levéltárából, valamint a magánosoknál felkutatott kéziratokból és oklevelekből e célra vett másolatai, kivonatai és jegyzetei ötszáz ivre szaporodtak. Az általa gondosan másolt ritkább történelmi kéziratok, az eredetiben megszerezhetett vagy lemásolt oklevelek halmaza volt vagyonának legbecsesebb, legféltettebb kincse, melynek egy részétől élte utolsó éveiben csak családja fentartásának keserves gondjai kényszeríthették megválni.

A menynyire e kéziratgyűjtemény tartalmát a bizalmas barátjával Wass József tanárral közlött s ez által a Korunk 1863-diki 78. 79. számaiban megismertetett jegyzékből megíthetjük, — mert kézirati hagyománya pontosan öszszeírva s megvizsgálva maig sincs, — az Erdélynek a fejedelmi korbeli történeteire s különösebben a székely földre vonatkozott. Eredetiekben, melyekhez helyzeténél s vagyoni állásánál fogva bajosan juthatott, szegénynek mondhatni, s becsében; — melyet ő maga 1854-ben a szükségétől kényszerítve áruba akarván bocsátni, 2600, de már 1856-ban még nyomasztóbb helyzetében csak 800 pengő forintra szabott, — azon kívül hogy eladogatás és véletlen eset által csonkulást szenvedett, már az által is vesztett, hogy az újabb időben több terjedelmes darabja, mint Kemény János, Cserey, Enyedi s többek munkái, nyomtatásban megjelentek. Mind e mellett is, miután az ő kéziratái s illetőleg a rá atyjáról szállott iratok és levelezések tartalmát pontosan nem ismerhetjük, éppen az erdélyi muzeum érdekében nem tartanám czéliránytalannak hátra hagyott iratait pontos öszszeírás után megismerni, sőt, ha szükségesnek mutatkoznak, apróra is átvizsgálni.

Azonban véleményem szerint nem ez a tér az, melyen Benkő Károly magának maradandó érdemet szerzett. Kézirat- s oklevélgyűjteményt öröklés, családi összeköttetés, kedvező hivatalos és magán viszonyok mellett többen is szerezhettek s bizonyosan bírnak is Erdélyben nem csak az övével mérközöt, hanem gazdagabbat, becsesebbet is; mig azon a téren, melyen őt pályája közepén megtörve leroskadni láttuk, — értem a székely föld történelmi, földrajzi és statistikai leírását, — versenytársát a jelenben éppen nem láthatjuk, s e nehéz, hálátlan munkatéren a közel jövőben is alig várhatjuk.

A sors úgy akarta, hogy Benkő Károly, mint az életben gyakran megtörténik, bizonyos kitűzött célra tervezzen, gyűjtsön, munkáljon, s fáradsága eredményét más téren használja fel, melyre talán

nem gondolt, nem számított, de a melyen a nemzeti irodalomnak ha nem több, de aligha kevesebb hasznot tett, mint ha eredeti tervét, az erdélyi történelmi életrajz-tár kiadását, végre hajthatja.

Az 1848/9 diki események és következményeik, melyek Erdélyben anynyi magyar család romlását vonták magok után, Benkő Károlyt, — ki ifju korában 1826-ban az egyik ősrégi székely nemzetség nevét viselő Medgyes családba házasodva Mező-Kövesdre gazdának telepedett, 1830-ban Maros szék tiszteletbeli jegyzője, 1831-ben a szék adóíró biztosa lett, 1849-ben pedig a hivatásának leginkább megfelelő állomásra, a szék levéltárnokságára választatott, — miután a családja fentartására szükséges vagyonban kárt vallott, arra birták, hogy 1850-ben Maros széken a mező-madarasi járásban mint segédhivatalnok működjen. Innen 1851-ben Csik székbe földadórendszeri becsübiztossá nevezetett ki, mely állomáson 1854 végéig folytatta hivatalos teendőit.

Itt ő, mig egyik kezével a szükség és kötelesség parancsolta napszámosi munkát végezte, melyel családjának kenyerét kereste, másik kezével nemzete és hazája iránti tartozását igyekezett leróvni, a kezébe jutott hivatalos statistikai és általa gondosan felkutatott történelmi adatokból hivatalos teendőitől szabad óráiban egybe állítván „Csik, Gyergyó és Kászon leírások“ czimű munkáját, mely Kolozsvártt 1853-ban jelent meg. Ez az első s mai napig egyetlen nyomtatott magyar munka, mely egy székely földi törvényhatóság föld- és helyrajzi, történelmi és statistikai leírását és ismertetését tűzte feladatává.

Nem lehet itt helyén e munkának mint tudományos és irodalmi műnek részletes ismertetésébe és bírálatába bocsátkoznom; elégnek tartom itt anynyit említeni, hogy e könyvnek mind azokra nézve, kik a székely földet és viszonyait nem ismerve arról keveset tudtak és tudhattak, de tanulni kívántak, valódi nyereségnek és kedves tüneménynek kellett lenni. Azt a kárhozzátást pedig, melyet Benkő Károly úgy ezen mint kéziratban maradt más munkáira irodalomban és magán életben oly gyakran hallottam emlegetve, hogy t. i. Benkő stylussa az irodalmi nyelv előhaladásától messze maradván munkáját a mai korban élvezhetetlenné teszi, egy részben tulzottnak, más részben igazságtalannak nyilatkoztathatom. Elismerem hogy Benkő, ki e legelső nyomtatott munkáját majd nem 50 éves korában tette közzé, ki mint a régi iskola növendéke az új irodalmi nyelvbe, melynek szintén megvannak a maga árnyoldalai, bele nem nőtt s a régi irományok és oklevelek buvárlatába mélyedve, falusi magányában az egyszerű székely nép nyelvéhez szokva, bele sem találhatott, az újabb irodalmi nyelv előnyeit nem tudta felhasználni: de azt nem ismerhetem el, hogy csupán ezért munkáinak mint tudományos műveknek valódi értékét oly kevésre lehetne becsülni, hogy e munkák megjelenését irodalmunk nyereségének el ne ismerhessük. Részemről e hijányt tudományos szempontból ítélendő mun-

kában lényegesnek nem ismerve elnézhetőnek tartom, s egy ekként irt, de a tudományra nézve valóban használható munkát éppen nem lennék hajlandó kevesebbre becsülni bármily gyönyörű nyelvű pályatársánál, melyben a stylus ügyes gyakorlott kézre mutatna, de az adatok teljességébe, pontosságába, igazságába megbiznunk nem lehetne.

Hihető hogy e munkájával foglalkozva jött Benkő Károly arra a gondolatra, hogy elődje Benkő József kéziratban maradt „Specialis Transilvania“ ezimű munkáját magyarra fordítva s újabb adatokkal pótolva világra bocsássa. 1854 után, mikor october végével említett hivatalától búcsut vett, 1856-ig e munkának szentelte idejét és erejét; de siker nélkül fáradt, mert a munka sajtó alá kész első részének kiadására vállalkozót vagy pártfogót nem találván tervéről kénytelen volt lemondani.

Annál nagyobb szorgalommal fogott ez után az egész székely föld leírása tervének végrehajtásához, mely munkájához szándékozott mellékelni a moldvai csángók és az oláhországi magyar telepek leírását is. Ez eszméjéért élt ezentúl, idejét, erejét s mind nyomasztóbb körülményei közt az áldozatot sem kimélve. Néhány év alatt Maros szék leírásával, valamint Maros-Vásárhelyével is teljesen elkészült. Az elsőnek megírásában tetemesen segítette az a körülmény, hogy 1861-ben az alkotmányos élet visszaállításakor a szék bizalma őt illető helyére, a szék levéltárnokságába visszahelyezte; mely állomáson azonban az alkotmányos tisztikar lemondásával többé nem lehetett maradásra birni. Hasonló segélyben részesült Maros-Vásárhely részéről, melynek tanácsa a városi gazdag levéltárt a szomszéd Maros-Szent-Királyon lakó tudósnak tudományos céljára szabadon használni engedte, sőt miután a város leírása elkészült, 1861-ben annak 1000 példányban közköltségen leendő kinyomatását is elhatározta, a levéltár számára megtartandó példányon kívül a többit a szerző tiszteletdíjával átengedvén. Szabad legyen reménylenünk és hinnünk, hogy a székely föld fővárosa, melynek közelében élt s munkálkodott a székely föld érdekében Benkő, mihelyt körülményei engedik; úgy a maga mint a hazai irodalom érdekét tekintetbe véve, nem késlekedik adott szava béváltásával.

Másik nagyobb munkája, Marosszék leírása, kiadására nem mutatkozott ily kedvező kilátás. Ezt 1862-ben a magyar tudományos Akadémia birálata alá terjesztette, e nemzeti tudományos intézetünktől reménylven a munka helyeslését és kiadását. A biralat Benkő e művéről, a stylus gyarolóságai megrovása mellett, elismeréssel sőt dicsérőleg nyilatkozott: de az Akadémia, pénzereje korlátozott és saját kiadásaira is alig lévén, a kiadás költségének viselésére nem vállalkozhatott. Pedig Benkő éppen e munkája után várta nem csak írói munkásságának méltányos elismertetését, hanem végső szorultságba jutott családja sorsának némi enyhítését is.

S ő még sem csüggedt, még sem ingadozott. Azzal a jó hittel, hogy hosszas fáradalma gyümöl-

csét elébb utóbb élvezni fogja, azzal a meggyőződéssel, hogy az igaz hazafinak jó és bal sorsban egyiránt kötelessége hivatása terén fáradni és küzdeni, ismét új munkához fogott, vagy is csak folytatta a lelkét egészen elfoglalt terv végrehajtását, s 1863. mártius havában Aranyosszék leírásával, mint Csik és Marosszékben, úgy itt is az adatokat minden helysége a hely színén gyűjtve egybe, 9 helység hiján elkészült. Egyszersmind örömmel tekinthetett az Udvarhely- és Háromszékre tartozó adatok halmazára, melyeket munkája minél előbbi befejezése reményében évek óta gonddal gyűjtögetett.

Ekkor, midőn már anyagi viszonyai a kétségbeesés örvénye felé sodrották, midőn testvér bátyjához Ferenczhez irt levelében e szavakkal fejezte ki forrón szeretett családja sorsán való keserves aggodalmát: „megyek Kolozsvárra, mert Szent György napja itt van; árendám kitelik, még egy része fizetetlen; nincs még helyem, hova családomat költöztessen. Mi tevő legyek nem tudom; megyek azért hogy azoknak menedékhelyet, fijamnak egy állomást eszközöljek; ha semmire sem tudok menni, lehetetlen tovább élnem,“ ily lelki állapottal indult Kolozsvárra, hol aggodalom, szükség és a fáradság verejtéke közt irt munkájának némi jutalmát s ez által családja keserves sorsának hábr ideiglen enyhítését is reménylette.

Felejtethetetlenek maradnak előttem a pillanatok, melyekben április első napjaiban helyzetét előttem őszinte bizalommal feltárta; reményeit munkái jövője iránt eladta s célja elérésében baráti közre munkálásra szólított fel. Menynyire fájt lelkemnek, hogy reményeiben nem osztozhattam, hogy az igazat, ha őt boldogító hitében megingatom is, bár kimélettel de őszintén ki kellett mondanom; menynyire sajnáltam e percekben, hogy irodalmi viszonyaink körüli észlelésben és tapasztalásban magamat az 58 éves férfunál, 20 évvel ifjabb létemre, 20 évvel öregebbnek kellett éreznem!

De néhány nap mulva mily kedves volt meglepetésem, midőn a már már csüggedni kezdett férfiút hozzám örömsugárzó arccal belépve pillantottam meg. Munkája kiadása három székely honfia által biztosítva, s a részére járandó tiszta jövedelem fejében előlegül egy pár száz forint, családja megmentésére elég öszszeg, kezében volt. Nem gondolhattam, nem sejtettem, hogy ez életének utolsó öröme.

Könnyült szívvvel, aggodalom helyett remény-nyel és örömmel volt megtérendő, hogy majd munkáját újult erővel folytassa; képzeletében magát anynyi év óta szenvedélylyel üzött célja közelében látta; munkában és sanyarban edzett testi s lelki erejének önérzetében bizalommal hitte, hogy az egész székely föld leírását, melynek most már második kötetét is nem sokára megjelenendőnek reménylhetette, néhány év alatt bévégezheti. Nem tudta, nem gondolta, hogy életéből csak néhány nap van hátra; nem sejtette, hogy haza jutva szeretett övéinek öröm és vigasztalás helyett keservet és gyászt viend.

A végzet könyvében így volt megírva. A testi s lelki erejében még nem hanyatló férfi, ki április első napjaiban Kolozsvárról a magyar írói segélyegyesülethez intézett levelében éppen azért kért kölcsönsegélyt, hogy nagyszerű munkája bévégzését, melyen erős hittel és bizalommal csüggött, az anyagi gondoktól szabad lélekkel minél gyorsabban eszközölhesse, néhány nap múlva Kolozsvárról áthülés következtében felbetegen, de baját veszedelmesnek koránt sem gyanítva, indult haza. Megszokva egészsége változásának jobbra fordultát szoros étrend s magára vigyázás mellett erős természete jótékony működésétől várni, sem Kolozsvárt sem út közben orvosi tanácsesal és segélylyel nem élt; haza érve betegsége súlyosbodtával a segély már későn jött. Keveset szólva hallgatagon türte testi kinjait; nagyobbak voltak lelki fájdalmai s gondjai. „Ha családja jövőjére gondolt, — mint bátyja írja, — haláláig folytonosan hullottak könnyei; ha nejét vagy gyermekeit látta, fájdalma zokogásban tört ki.“ Április 11-dikén, élete 59-dik évében (született mártius 5-dikén 1805) a halál véget vetett fáradsággal és szenvedéssel teljes pályájának.

Nem tekinthetem feladatommak élete pályáját, melynek, kivált ifjabb korát illetőleg, kéziratok között leírását hagyta hátra, hosszasan leírni; mellőzhetőnek véltem kéziratban maradt ifjúkori szépirodalmi kísérletei s későbbi több tudomány szakba vágó dolgozatait elésorolni, melyek közül csak Benkő József életrajzának általa családi levelek és hivatalos irományok adataival bővített új kidolgozását említem meg; elégnek tartottam itt öt tudományos munkássága terén mutatni be, kitüntetve mit várhatott tőle irodalmunk, mit tett volna, ha még csak néhány évet él, ősei szülötte földéért, a székely földért, melynek multját anynyi éven keresztül hévvel tanulta, jelenét alapos öntapasztalás és vizsgálat után nála aligha egy székely is jobban ismerhette. Pályája közepén roskadt ő özsze, de irodalmunknak így is jó szolgálatot tett; megtörte az utat, kimutatta az irányt, melyen utódjai szerencsésebb viszonyok közt kedvezőbb eredménnyel haladjanak; így is tett, így is megérdemelt annyit, hogy honfiai, kortársai róla kegyelettel emlékezzenek, s mindnyájunknak sajnálattal kelljen éreznünk a veszteséget, melyet halála irodalmunk egyik meglehetősen parlag mezején jelel.

A képhez, melyet róla mint történetbuvárról és íróról talán igen is szűk keretbe foglalva adtam, mellőzhetetlennek tartom még Benkőnkéről mint emberről is néhány jellemvonást mellékelni.

Benkő Károly természeténél fogva nagyon is igénytelen, túlságig szerény, magát kitüntetni nem tudó s nem akaró, visszavonulásra, magába zárkozásra hajlandó volt. Jellemének ez oldala az, mi őt, a 21 éves korában nősült s falusi magányba vonult s majd nem halálig ott rejtett férfit tehetősége s képessége mellett is a világi szerencse keresésében, feltalálásában és használásában legin-

kább gátolhatta. Gyermeteg ártatlan szívével könnyenhivőség párosult, mi őt, ki mindenkiről csak jót tett fel, mindenkitől csak jót várt, oly keserű csalódásokra vezette. Családját forrón szerette, s lelkét méla fájdalom borította el, ha elgondolta, érezte s tapasztalta, hogy élte delén a béállott nehéz évek folyta alatt szegény vagyonában mind inkább fogyatkozva, szerettei jövőjét biztosítani spártai szigor mellett, folytonos de hálátlan fáradság és küzdés árán sem képes. És még sem lett komor, nem volt lelkében bár árnyéka is az ember- és világyűlöletnek. Barátjai előtt, kikhez gyermeteg őszintességgel vonzódott, mint jámbor nyílt arca, úgy szive minden érzelve, lelke minden gondolata tárva állott.

Sokat szenvedett, hasztalan sokat fáradt, reményében sokat csalódott, és még sem csüggedt el. A munkától, melyre magában hivatást érzett, a nyomor legnehezebb napjaiban sem tudott visszavonulni. Igen, mert lelkének egy eszme volt vezéresillaga, hogy bár szerény körben működve, hazájának, nemzetének valóban hasznos szolgálatot tegyen. Ez eszme létesítése rá nézve élete célja, az e cél felé tett fáradságos haladás jobb napjaiban lelki gyönyöre, utóbbi keserves éveiben egyetlen egy reménye és vigasztalása volt. Csak így érthetjük, hogy ő ez eszméért oly sokat: erejét, éjjelét nappalát, csekély vagyonát, családja jövőjét, úgy szólván mindenét fel birta áldozni. S ez az áldozat valóban nagy, rá nézve valóban drága volt. Mert „mind egy az áldozat legyen nagy, legyen csekély, ha mindene az áldozónak.“ Ez az áldozat tiszteletet kér és érdemel.

A tudomány iránti szenvedélyes szeretete, mely éveivel együtt folytonosan növekedett, fáradhatatlan munkássága, mely a legnehezebb viszonyok közt sem hanyatlott, tántoríthatatlan hite, hogy a köznek szentelt munkás élet nem veszhet el nyom és haszon nélkül, mi lelkét a kétségbeesés szélén is emelte, őt az ifju nemzedék követendő példányképeül tünteti fel. Benkő hitt a jövőben, mely kinek kinek érdeme szerint igazságot szolgáltatasson, bizott a nemzet ifju nemzedékében, mely az elődök verejtékes fáradozásainak gyümölcsét becsülni tudja s használni fogja. Lemondott, türt, munkálkodott, áldozott és kiszenvedett.

Ott nyugszik ő a mező-kövesdi egyszerű temetőben; sirját mint nagy elődjét Benkő Józsefét, nem jeleli bármily egyszerű, de a honfiai tisztelet által az érdemnek állított emlékkő. De fáradságos életének jutalma a síron túl még sem vészett el; özvegyének és árváinak sorsáról a magyar írói segélyegyesület utján a nemzet gondoskodik; sajtó alá kész munkáinak sorsa lelkes honfiai kezében van. E munkák életet adandók a halott nevének; e munkákért élt ő, ezek az ő emlékkövei, ezekben fog, — s hiszem hogy honfiai e meggyőződésben nem engednek csalatkoznom, — neve s emléke közöttünk sokáig fennmaradni.